

Kowalczyk, Elżbieta

Wały podłużne na mapie granicy mazowiecko-pruskiej Samuela Suchodolskiego

---

Światowit 4 (45)/Fasc.B, 159-164

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELŻBIETA KOWALCZYK (IA UW)

WAŁY PODŁUŻNE NA MAPIE GRANICY MAZOWIECKO-PRUSKIEJ SAMUELA SUCHODOLSKIEGO (PL. 13-16)

Minęło właśnie pięćdziesiąt lat od opublikowania w „Wiadomościach Archeologicznych” artykułu Jerzego Antoniewicza pod tytułem *Józef Naroński, polski inwentaryzator grodzisk w XVII w. w Prusach*¹. Tak się złożyło, że jest to na dobrą sprawę jedyna polska publikacja poświęcona wykorzystaniu źródeł kartograficznych w badaniach archeologicznych, bowiem zainteresowanie polskich archeologów tą kategorią źródeł jest znikome, a to prowadzi do licznych błędów, takich jak uznawanie za grodziska umocnień z wojen napoleońskich, nasypów rozdzielających oddziały leśne za wały podłużne, a kopców granicznych za kurhany². Dodajmy do tego, że dorobek kartografii pruskiej z XVII i XVIII w., a więc z okresu gdy najlepsze mapy kreśliли właśnie Polacy pracujący dla elektora brandenburskiego, pozostaje praktycznie na uboczu zainteresowań polskich kartografów i historyków kartografii, z wyjątkiem prac Józefa Narońskiego. Ale i jego pracom kartograficznym dopiero kilka lat temu, z okazji konferencji *Ziemia dawnych Prus Wschodnich w kartografii* odbytej w Olsztynie we wrześniu 1995 r., poświęcono więcej uwagi. Na konferencji tej wystąpił Jan Szeliga z referatem *Mapy Prus Książęcych Józefa*

*Naronowicza-Narońskiego z lat 1660-1678*³, sygnalizując opublikowanie w najbliższym czasie monografii poświęconej jego dziełom, co zostało wkrótce urzeczywistnione⁴. Osobę następcy Narońskiego, Samuela Suchodolskiego (Suchodolca, Suchodoltza) i jego prace skwitowano dwoma zdaniami w wystąpieniu Piotra Grabowskiego⁵. Doskonale odzwierciedla to naszą wiedzę i stopień zainteresowania dziełami tego kartografa⁶.

Z tego też powodu, zarówno wiadomości o życiu i działalności, jak i pozostawionej spuściznie kartograficznej Samuela Suchodolskiego są więcej niż skromne i pełne sprzecznych informacji, nawet takich jak daty kolejnych etapów jego życia i działalności, a mapy jego autorstwa praktycznie nie są znane polskim geografom, kartografom, językoznawcom, historykom i archeologom, ze szkodą dla prowadzonych badań.

Zanim przejdę do tematu artykułu, chciałabym powiedzieć kilka słów o życiu i działalności tego kartografa, nazywanego przez badaczy niemieckich twórcą wojskowej topografii Prus. Urodził się około 1649 r. w znanej polskiej rodzinie ariańskiej i niewykluczone, że był synem Mikołaja Suchodolskiego, zięcia Samuela

¹ „Wiadomości Archeologiczne”, t. 17, 1950, p. 1-24. Drugą publikację poświęconą temu kartografowi opublikował J. Antoniewicz w dwa lata później, *Józef Naroński – polski kartograf z XVII wieku*, „Problemy”, R. 8, 1952, nr 8 (77), p. 563-567.

² Zagadnieniu temu poświęciłam nieco uwagi w artykule E. KOWALCZYK, *O pożytkach i niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł kartograficznych w badaniach archeologicznych*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 3, Toruń 1996, p. 314-337.

³ Został on opublikowany w *Ziemia dawnych Prus Wschodnich w kartografii*, red. P. Grabowski, J. Ostrowski, Z dziejów kartografii, t. VIII, Olsztyn 1997, p. 49-66.

⁴ J. SZELIGA, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, *Studia i materiały z historii kartografii*, [t.] 15, Warszawa 1997. Ostatnio ukazał się artykuł S. ALEXANDROWICZA, *Pochodzenie Józefa Naronowicza-Narońskiego, twórcy topograficznej kartografii Litwy i Prus Wschodnich*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, *Bibliologia IV, Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 340, 2000, p. 61-65.

⁵ P. GRABOWSKI, *Obraz terytorium Prus Wschodnich w kartografii XV-XIX wieku*, [in:] *Ziemia...*, p. 24-25.

⁶ Fragmentaryczne wiadomości o tym kartografie odnajdujemy

w pracach B. OLSZEWICZA, *Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny)*, Warszawa 1921, p. 21; *idem*, *Kartografia polska XVII wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 9, 1931, nr 36, p. 132-134; K. BUCZEK, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963, p. 64; E. SUKERTÓWA-BIEDRAWINA, *Bracia Polscy na Ziemi Mazurskiej*, „Przegląd Zachodni”, R. 5, 1949, nr 7-8, p. 56-57, nie wie prawie nic o działalności kartograficznej; *Historia Nauki Polskiej*, t. 6, red. B. Suchodolski, Wrocław 1974, p. 660; T. ORACKI, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 2 L-Ż, Olsztyn 1988, p. 167-168. Znacznie obszerniejsze są informacje zawarte w publikacjach niemieckich, m.in. u M. HANKE, *Geschichte der amtlichen Kartographie Brandenburg-Preussens bis zum Ausgang der Friedrichianischen Zeit*, [in:] *Geographische Abhandlungen*, cz. 3 z. 7, Stuttgart 1935, p. 80, 93-94, 97 oraz według indeksu; C. WÜNSCH, *von Suchodolca, Samuel*, [in:] *Altpreuussische Biographie*, t. 2, eds Ch. Krollmann, K. Forstreuter i F. Gause, Marburg 1967, p. 716, *ibidem* starsza literatura niemiecka. Nawet w pracy E. JÄGERA, *Prussia-Karten 1542-1810. Geschichte der kartographischen Darstellung Ostpreussens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. Entstehung der Karten-Kosten-Vertrieb Bibliographischer Katalog*, Weissenhorn 1982, p. 162-163, informacje są nader skąpe i zawierają sprzeczne wiadomości.

Przypkowskiego, ariańskiego pisarza i poety, który znalazł schronienie u elektora Fryderyka Wilhelma⁷. Około 1658 r. rodzina Suchodolskich opuściła Polskę i osiadła w Prusach, gdzie Samuel wstąpił w 1662 r. do służby wojskowej elektora brandenburskiego, a następnie do służby cywilnej, w której w 1679 r. otrzymał tytuł inżyniera geometry, pracując początkowo w Poczdamie. Po śmierci Narońskiego, zapewne w 1683 r. objął po nim funkcję nadwornego kartografa, przenosząc się do Prus Wschodnich. Tutaj kontynuował podjęte przez swego poprzednika kartograficzne zdjęcie Prus Wschodnich i w latach 1683-1712 wykonał mapy obwodów pogranicznych i nadmorskich, w tym do 1701 r. skartował 17 powiatów i przystąpił do sporządzania wojskowej mapy kraju w skali 1:134.000. W tym samym czasie wykonał kilkanaście map granic pruskich i pobraży Bałtyku od Gdańska do Połangi w skali około 1:50.000 oraz inne mapy. Gdy w 1683 r. przeniósł się do Prus Wschodnich został kamerjunkerem, a w 1697 r. otrzymał zgodę na dożywotnią dzierżawę 16 włók w Starej Różance (Alt Rosenthal) pod Kętrzynem⁸, a nie majątek ziemski, jak to podaje część literatury. Zajmowane stanowisko Suchodolski opuścił w 1713 r. przechodząc na emeryturę. W 1718 r. został całkowicie odsunięty od pracy. Umarł 22 lutego 1727 r. w Królewcu, pozostawiając następcę, syna Jana Władysława, który współpracował z ojcem już od 1701 r. Był to równie wybitny kartograf, budowniczy, inżynier melioracji i urządzeń wodnych, konstruktor licznych przyrządów obserwacyjno-pomiarowych, zmarły w 1751 r., który w swej działalności kartograficznej wykorzystywał dorobek ojca⁹.

Samuel Suchodolski wykonał około 300 różnego typu map, których do tej pory nie opracowano. Chyba żadna z nich nie została wydana drukiem ze względu na utajnienie. Pozostały one w rękopisach i niechętnie były udostępniane uczonym jeszcze w XIX i na początku XX w.¹⁰ Do II Wojny Światowej kilkanaście egzemplarzy tych map przechowywano w Archiwum Państwowym

w Królewcu. Obecnie znajdują się w Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem (dalej cyt. GSPK Berlin-Dahlem).

W zebranych tu zbiorze natrafiamy na dwanaście rękopiśmiennych kolorowych map powstałych około 1705 r., w skali około 1:50.000, które Winfrid Bliss opisał ogólnie jako *Grenzkarte der Ämter* z podaniem nazwy starostwa, co nie pozwala na stwierdzenie, czy należą one do jednego zespołu. W rzeczywistości legendy map, do których udało mi się dotrzeć, zaczynają się od słów: *Exacte Delineation der General (Landes) Grentze dess Königlichen Amt*, po czym następują nazwy starostw i szczegółowy opis poszczególnych odcinków granicy i zawartości mapy.

W opisanym zbiorze znajdują się między innymi trzy mapy granicy księstwa pruskiego z Mazowszem, Ziemią Chełmińską i Warmią¹¹. Określenie dokładnej skali map jest dość trudne. Na arkuszach widnieje wprowadzenie podziałka liniowa, podzielona na pół z opisem *Line Halbe Meil oder 1000 Rein Rütten*, ale nie udało mi się odnaleźć w literaturze danych o tym jaką miłą posługiwał się Suchodolski. Na przełomie XVII i XVIII w. mila wynosiła 1/15° łuku południka kuli ziemskiej, a mila średnia i mała odpowiednio 1/20° i 1/25°. Aliści 1° tego łuku przybierał różne wartości. Stąd na przykład mila polska w XVII w. wynosiła 7.184 m, natomiast mila stosowana przez Narońskiego, tylko 7.032 m¹². Druga wartość pojawiająca się w legendzie mapy to pręt reński, który mierzył około 3,766 m. Oznaczałoby to, że używana przez Suchodolskiego mila mierzyła około 7.532 m, czyli że 1 cm na mapie równał się około 509 m w terenie.

Po wspomniane mapy sięgnęłam przy okazji badań nad wałami podłużnymi występującymi w strefie pogranicza mazowiecko-pruskiego. Dwie z nich ukazują granicę mazowiecko-pruską na odcinku starostw szczycieńskiego i wielbarskiego¹³ (arkusz I) oraz nidzickiego i działdowskiego (arkusz II). Mają one orientację południową. Trzecia ukazuje granicę między Warmią

⁷ J. TAZBIR, *Bracia Polscy na wygnaniu. Studia z dziejów emigracji ariańskiej*, Warszawa 1977, p. 80.

⁸ J. TAZBIR, *op. cit.*, p. 106.

⁹ *Historia...*, p. 659-660.

¹⁰ O jego działalności nie wiedział nawet Max Toeppen pisząc *Historię Mazur. Przyczynek do dziejów krajiny i kultury pruskiej*, Olsztyn 1995.

¹¹ W BLISS, *Allgemeine Kartensammlung des Staatsarchiv Königsberg. Spezialinventar*, Köln-Weimar-Wien 1991 i mają sygnatury D 10.029, D 10.028 i A 10.133. W przypadku I arkusza korzystałam z pomniejszonej kolorowej kserokopii, a w przypadku arkuszy II i III z kolorowego mikrofilmu. W tymże archiwum znajdują się również inne mapy tego kartografa, na których oznaczono wały podłużne. Są to np. szkice do wspomnianych map I i II, sygn. A 10.060/1 i A 10.125 oraz mapa

o sygn. A 51.020.

¹² J. SZELIGA, *op. cit.*, s. 24-25. Porównaj E. STAMM, *Miary długości w dawnej Polsce*, „Wiadomości służby geograficznej”, t. 3, 1935, z. 3-4, p. 350-380; L. SZANIAWSKA, *Siedemnasto- i osiemnastowieczne pomiary jednego stopnia szerokości geograficznej i ich wpływ na wielkość mili*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 13, 1981, nr 3-4, p. 147-153.

¹³ Arkusz ten został sporządzony w 1706 r. W. BLISS, *op. cit.*, p. 258 podaje błędnie rok 1705. Niezbyt dokładny, nie datowany przerys tego arkusza, znajduje się obecnie w Muzeum w Szczytnie. Wykorzystał go zapewne przed laty G. LEYDING, *Zarys dziejów i historii powiatu szczycieńskiego*, [in:] *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 73; Dwa następne arkusze nie mają wpisanej daty rocznej i Bliss przyjmuje, że powstały w 1705 r.

a starostwami nidzickim i szczycieńskim (arkusz III) i ma orientację północną. Odchylenie I arkusza od północy wynosi około 15° na wschód. Obejmuje on ponad pięćdziesięciokilometrowy odcinek granicy, od terenów przyległych od wschodu od Szkowy (noszącej w górnym biegu nazwę Rozogi) po Orzyc. Arkusz II ma minimalne odchylenie od północy na wschód. Przedstawiono na nim dalszy odcinek granicy prusko-mazowieckiej i prusko-chełmińskiej, od Orzycy po granicę ze starostwem dąbrowieckim, o długości około 80 km. Wreszcie arkusz III mający odchylenie 55° od północy na wschód, przedstawia około sześćdziesięciokilometrowy fragment granicy prusko-warمیńskiej, między jeziorami Pluszne i Gieład. Poszczególne odcinki granicy oznaczone są literami: od I do M, od M do P oraz od DD do FF. Głębokość ukazanego pogranicza sięga na I i III arkuszu około 15-20 km po obu stronach granicy, na II tyle samo, ale głównie po stronie pruskiej.

Dokładność ukazanego pokrycia terenu (wsi, rzeki, bagna, lasy, drogi, układ pól, nazwy terenowe) otwiera przed badaczami ciekawe perspektywy badawcze. Jednakże tylko jeden z naniesionych na mapy elementów, mianowicie wały podłużne, przyciągnął uwagę Hansa Cromego i znalazło to odzwierciedlenie w artykule poświęconym wałom podłużnym w Prusach Wschodnich¹⁴. Niestety Crome potraktował mapy Suchodolskiego z dużą arogancją, nie zadając sobie trudu podania dokładnego ich tytułu, ograniczając się do określenia ich jako „Karten („Delineation”) den Grenzen mehrerer ‚Ämter’ Ostpreussens”. Tymczasem mapy Samuela Suchodolskiego tak zatytułowanych nie ma, choć w istniejących spisach i katalogach zbiorów kartograficznych zawierających mapy tego kartografa natrafiamy na kilka różnych dzieł o podobnym tytule¹⁵. Nie jest to jedyne potknięcie Cromego i dopiero autopsja wspomnianych arkuszy mapy pozwala zrozumieć niejasności opisów wałów sporządzone przez tego badacza i skorygować zawarte w nich ewidentne pomyłki.

Drugim badaczem niemieckim, który sięgnął po jeden z omawianych arkuszy był Gerhard Kniess. Zainteresował się on wałem podłużnym przebiegającym w pobliżu Nidzicy, na północ od równoleżnikowego biegu Orzycy i przy pomocy wizerunku naniesionego na mapę odnalazł jego dwukilometrowy fragment, położony po północnej stronie drogi Janowo-Zawady¹⁶. Niestety odkrycie to zostało niesłusznie zdewaluowane przez Jerzego Antoniewicza i Mariana Gozdowskiego, którzy przeprowadzali w tym rejonie badania powierzchniowe w 1949 r. i doszli do wniosku, że „Kniess (...) wziął za powyższy wał przekopy rozgraniczające poszczególne działki gospodarstwa lasu”¹⁷, co nie jest zgodne z rzeczywistością, jak wykazały późniejsze poszukiwania i przeprowadzone na tym obiekcie prace wykopaliskowe¹⁸.

Na wszystkich trzech arkuszach omawianej mapy odnajdujemy kilkanaście obiektów będących dowodnie wałami podłużnymi. Najczęściej są one oznaczone grubą, brązową, na czarno wykropkowaną kreską lub czarną linią pętłkową i zaopatrzone z reguły w nazwę własną. Na I arkuszu oznaczono 11 obiektów o nazwach *Alte Wall*, *Wall* lub bez nazwy, położonych w pobliżu Baranowa, Piwnic Wielkich, Wielbarka, Sędrowa, Kipar, Klonu, Faryn i Spychowa¹⁹ oraz nieistniejących obecnie Trzcianki i Wólki Wielbarskiej (Fig. 1). Na II arkuszu widoczne są cztery wały. Pierwszy przebiega koło Siemna (oraz Pęczek i Giewartów) (Fig. 2) i nosi nazwę *Wall* i *Alte Wall*, drugi *Grentz Wall Drei Meil lange* idzie wzdłuż granicy państwowej z 1343 r. na odcinku Zawkrza (Fig. 3). Dwa kolejne wały koło Wielkiego Łęcka i Płońnicy nie mają nazwy (Fig. 4). Przebieg *Wału Granicznego* pokrywa się z linią granicy państwowej, ale pętłkowa linia, którą go oznaczono pozwala na jego wydzielenie. Wał zaczyna się koło wsi Stare Borowe (Jaybuty) i idzie po Rywociny, z przerwami na obszarach bagien. Ponadto na arkuszu tym, w obu legendach, wspomniano o *dess Langen Grentz Wall 3 2/4 Meil lang i den 3 Meil Langen Grenzwall* oraz

¹⁴ H. CROME, *Längswälle in Ostpreussen*, „Mannus”, t. 29, 1937, p. 81, a następnie opisy wałów nr (15, 16, 27, 32, 41, 65), 38, 42, 45-51, 54, 76. W nawiasie podałam nr wałów, które wedle tego badacza były oznaczone na nieznanym mi arkuszach tej, lub innych map S. Suchodolskiego.

¹⁵ Patrz E. KOWALCZYK, *Systemy obronne wałów podłużnych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1987, p. 129

¹⁶ G. KNISS, *Von Grenzen und Landwehren in der altpreussischen Landschaft Sassen*, „Altpreussen”, R. 4, 1939, z. 2, p. 44-48. Zapewne wizerunek i opis tego wału znajdują się także w niedostępnej publikacji tegoż autora, *Von Grenzen und Landwehren im Kreise Neidenburg*, „Neidenburger Zeitung”, 30. III. 1939.

¹⁷ J. ANTONIEWICZ, M. GOZDOWSKI, *Wyniki badań*

powierzchniowych w dorzeczu górnego Orzycy, „Sprawozdania PMA”, t. 4, 1951, z. 3-4, p. 77-78. O bezzasadności tego stwierdzenia patrz niżej.

¹⁸ E. KOWALCZYK, *Siemno (Pęczki), gm. Janowo, woj. olsztyńskie, st. I*, [in:] *Informator Archeologiczny. Badania rok 1990*, Warszawa 1994, p. 85; eadem, *Wały podłużne pogranicza mazowiecko-pruskiego*, „Mazowsze”, 1994, nr 1, p. 1-5; eadem, *Ponowne odkrycie Starego Wału – umocnienia obronnego brodu Zgierz na Orzycu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 53, 1993-1994 (1997), z. 2, p. 134-136; eadem, *Siemno (Pęczki), gm. Janowo, woj. olsztyńskie, st. I*, AZP 32-65, [in:] *Informator Archeologiczny. Badania rok 1993*, Warszawa 1998, p. 81.

¹⁹ Tej miejscowości nie ma już na mapie, a wał ukazany został fragmentarycznie.

o *dass grosse Schuttung am Fluss* (Orzyc). Zapis ten nie odnosi się, jak sądził Kniess²⁰ do Starego Wału, nazwanego przecież na mapie *Alte Wall* i *Wall*, a do jednego z ponad dwudziestu kopców granicznych widocznych wzdłuż granicy państwowej, poczynając od Orzycy przy Młynie Janowskim, aż po *Wał Graniczny*. Przy dwóch z nich umieszczono nazwę *Schuttung*, właśnie nad Orzycem i koło Siemna. Wreszcie na III arkuszu oznaczono trzy wały położone koło Gimek, Gąsiorowa i Parlezy Wielkiej, noszące nazwy *Alte Wall* i *Wall* (Fig. 5-7). Ten ostatni wyróżnia się tym, że tworzą go dwa równoległe pasma²¹.

Dokładność przedstawienia zarówno wałów, jak i elementów pokrycia terenu, jest na I arkuszu tak duża, że w większości przypadków udało się, bez większego trudu, skorelować je ze współczesnymi mapami w skali 1:25.000. Po przeprowadzonych przeze mnie badaniach poszukiwawczych w 1996 i 1997 r., zaistniały wątpliwości co do istoty odcinków, przy których Suchodolski nie umieścił oznaczeń słownych. Dotyczy to odcinka pod Wielbarkiem (trzeci, północny odcinek Wału Piwnickiego) oraz wałów koło Baranowa. Nie mogę wykluczyć, że tym samym znakiem kartograf oznaczył ciągi niskich wydm, podobnie jak groblę między Baranowem i Opałcem²². W tym miejscu dodam, iż dzięki omawianej mapie odnalazłam wał niedostrzeżony przez Cromego i nie znany dotychczasowej literaturze przedmiotu, leżący w pobliżu Wielbarka, koło leśniczówki Wałpusz, będący kontynuacją Wału Piwnickiego.

Równie dokładnie ukazany jest bieg wałów na arkuszu II. Widniejący na nim *Wał Graniczny*, w formie szczytkowej, możliwy jest do prześledzenia w terenie na całym ukazanym przebiegu²³. To samo można powiedzieć

o znacznej części *Starego Wału* nad Orzycem. Posługując się schematycznym przerysem Kniessa i mapą topograficzną w skali 1:25.000 przewidziałam jego usytuowanie w terenie, co znalazło wyraz w mojej publikacji o wałach podłużnych²⁴, ale dopiero po kilku latach, w 1989 r., mogłam to pozytywnie zweryfikować. Odnalazłam wówczas bardzo słabo zachowane jego pozostałości, na całej długości podanej przez Kniessa, co umożliwiło przeprowadzenie badań wykopaliskowych, a w konsekwencji poznanie jego budowy wewnętrznej²⁵.

Część odcinków wałów ukazanych na omawianych arkuszach została bezpowrotnie zniszczona na całej długości lub na znacznej przestrzeni na skutek wycięcia lasu i uprawy roli (m. in. południowy odcinek Wału Piwnickiego, wał koło Wólki Wielbarskiej, połowa *Starego Wału* nad Orzycem, jeden z odcinków podwójnego wału koło Parlezy Wielkiej). Być może uda się w przyszłości odszukać pozostałości innych wałów oznaczonych na mapie Suchodolskiego w trakcie kolejnych badań powierzchniowych, pod warunkiem jednak, że koledzy archeolodzy wejdą na obszary zalesione i nauczą się przeprowadzać przed badaniami kwerendę źródeł pisanych i kartograficznych. O braku tych nawyków przekonuje lektura arkuszy AZP, po których przebiega *Wał Graniczny*. Nawet wówczas, gdy na tzw. *Mapie obrębów*, którą autorzy kart posługiwali się w trakcie badań powierzchniowych, były naniesione kilkusetmetrowe fragmenty tego wału, oznaczone symbolem nasypu lub su-chego ciekłu, nie uznano za celowe ich zweryfikowanie i zarejestrowanie (np. arkusze AZP nr 36-60, 37-60). Dodam, że obecnie mimo przeprowadzenia badań wykopaliskowych, wał ten nie jest zarejestrowany jako

²⁰ G. KNISS, *op. cit.*, p. 47.

²¹ W trakcie badań AZP przeprowadzonych w 1984 r. na obszarze 23-65 i 23-66 przez A. Bitner-Wróblewską i G. Iwanowską, zarejestrowano już tylko jedno pasmo tego wału, na długości około 2,25 km, jako stan. 1, w Parlezie Wielkiej, gm. Biskupiec, A. BITNER-WRÓBLEWSKA, A. PIOTROWSKI, *Wały podłużne w okolicach Biskupca w woj. olsztyńskim. Przyczynek do pochodzenia i chronologii tego typu obiektów na obszarze południowej Warmii*, „Komunikaty Mazursko-warmińskie”, 1990, nr 1-4 (181-190), p. 133-135. Do rozważań autorów należy dodać, że wał ten posadowiony jest w obrębie Warmii biskupiej, równoległe do jej granicy, blokując szlak wiodący ze Szczytna do Biskupca. Szlak ten był przedłużeniem *Hollen wege*, *Herstrasse*, *Heerweg*, znanej z XIV i początku XV w., którą wykorzystywali Litwini w czasie najazdów na państwo zakonne, W. DŁUGOKĘCKI, *Południowo-zachodnia granica komornictwa olsztyńskiego w pierwszej połowie XV w.*, [in:] *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, B. Śliwiński ed., Gdańskie studia z dziejów średniowiecza, nr 2, Gdańsk 1995, p. 51; E. KOWALCZYK, *Szlaki drogowe w puszczy na pograniczu mazowiecko-pruskim w średniowieczu*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 106, 1999, nr 1, p. 3-18; eadem, *Z dziejów jednego*

błędu. Na marginesie badań nad drogami pogranicza mazowiecko-pruskiego, „Komunikaty Mazursko-warmińskie”, 1999, nr 2 (224), p. 261-263. Granice Warmii biskupiej zostały wyznaczone w 1251 r., zamek (drewniany) w Biskupcu powstał przed 1389 r., a rozwijająca się wokół niego osada otrzymała prawa miejskie w 1395 r., a więc w okresie największego nasilenia zmagania krzyżacko-litewskich. Gdyby połączyć te fakty ze wzniesieniem wału, to na tym etapie badań należałoby rozważyć, czy nie powstał on na przełomie XIV i XV w.

²² O rezultatach poszukiwań i inwentaryzacji tych obiektów, patrz E. KOWALCZYK, *Powracający temat: wały podłużne pogranicza mazowiecko-pruskiego (opracowanie wstępne)*, „Światowit”, t. 41, 1998, fasc. B, p. 497-508. Podane w tej pracy długości poszczególnych odcinków wałów oznaczonych na omawianej mapie zostały obecnie uściśnione, ponieważ otrzymałam kserokopię mapy z podziałką centymetrową umożliwiającą przeliczenie prętów reńskich na metry.

²³ E. KOWALCZYK, *Wał Graniczny. Ze studiów nad pograniczem mazowiecko-krzyżackim (opracowanie wstępne)*, „Światowit”, t. 41, 1998, fasc. B, p. 509-518.

²⁴ E. KOWALCZYK, *Systemy...*, p. 139.

²⁵ Patrz przyp. 14, 16-17

stanowisko archeologiczne i nie jest wciągnięty do Rejestru Zabytków, mimo że przez 600 lat wyznaczał granicę polsko-krzyżacką i pruską.

Mapy Samuela Suchodolskiego to nie tylko przekaz kartograficzny rejestrujący przebieg wałów podłużnych i ich układ przestrzenny. Mimo oczywistych niedokładności, schematyczności części oznaczeń (na przykład zabudowy miejskiej i wiejskiej), a nawet ewidentnych pomyłek, mapy te dostarczają niezwykle cennych informacji o hydrografii terenu, zalesieniu, przebiegu dróg, a tym samym umożliwiają przeprowadzenie głębszej analizy zależności zachodzących między wałami podłużnymi a naturalnie obronnymi elementami krajobrazu, głównie ciekami, bagnami i jeziorami. Pozwalają też na rekonstrukcję przebiegu tych umocnień oraz określają czas i przyczyny ich niwelacji. Jeszcze inną zaletą omawianej mapy jest nazewnictwo obejmujące nazwy miejscowe, terenowe i wodne, w większości polskie, choć czasami w zniemczonym zapisie, także po stronie mazowieckiej. To właśnie jedna z takich nazw, *Przybrody*, umożliwiła mi umiejscowienie brodu na Orzycu, leżącego w pobliżu Chorzeli, znanego ze źródeł pisanych z początku XIV w.²⁶

Na zakończenie wspomnę jeszcze, iż kolejna znana mi mapa zawierająca wprawdzie już tylko wizerunek *Wału Granicznego* wyszła spod ręki syna Samuela, Jana Władysława Suchodolskiego. Jest to czteroarkuszowa biało-czarna mapa *Ost Preussen*, w skali około 1:300.000, opracowana około 1725 r. i kilkakrotnie wydawana do 1806 r. pod różnymi nazwami. Wał został na niej oznaczony ciągłą, ukośnie kreskowaną linią, wzdłuż granicy z 1343 r., od Wierzbowa do Starego Borowego (Jaybuty), ale po stronie mazowieckiej i nazwany *Grenz Wall* (Fig. 8), na odcinku około 33 km, co jest znacznym przewiększeniem rzeczywistej długości.

Nie ulega dla mnie wątpliwości, iż omawiane mapy powinny być znane nie tylko archeologom prowadzącym badania powierzchniowe na Warmii i Mazurach. Byłoby bardzo pożądane, aby któraś z polskich instytucji naukowych zdecydowała się sprowadzić z Berlina kolorowe kserokopie lub diapozytywy tych map, albowiem ich przydatność w szerokopłaszczyznowych badaniach nad dziejami tego regionu nie podlega dyskusji. Koszt tego przedsięwzięcia nie jest tak wielki, aby nie można było go zrealizować.

²⁶ E. KOWALCZYK, *Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim*, „Kwartalnik HKM”, R. 45, 1997, nr 3-4, p. 394-395.

EARLY 18th C. MAPS OF SAMUEL SUCHODOLSKI OF THE MAZOWSZE/PRUSSIA BORDER AREA
SUMMARY

In tracing the history of border lands old maps are an equally valuable reference as evidence from archaeological investigation, linguistic and historical studies. Researchers focussing on the question of the formation of the border area between Mazowsze and Prussia (from the 14th c., between Mazowsze and the Teutonic State) frequently turn to maps of Józef Naronowicz-Narowski, excellent 17th c. Polish cartographer. Maps drawn by his successor, Samuel Suchodolski (ca 1649-1727), are another possibly useful reference. From 1683 the main surveyor of the East Prussian state, Suchodolski (Suchodolec, Suchodoltz) was the author of 300 maps which he drew for the princes of Prussia.

For the purpose of the study of early medieval linear earthworks found in the border area between Mazowsze and Prussia the author examined three maps by S. Suchodolski which show the border area between the Prussian principality, Mazowsze, Kulmerland (Ziemia Chełmińska) and Ermeland (Warmia): Map I – section of the Mazowsze-Prussia boundary in districts Szczytno and Wielbark; Map II – section of the Mazowsze-Prussia boundary in districts Nidzica and Działdowo. Both maps

have a southern orientation. Map III shows the area on the border between Ermeland and the Prussian districts of Nidzica and Szczytno; it has a northern orientation. S. Suchodolski's maps are characterised by high degree of detail recording features such as villages, tracts of marshland and woodland, roads, the field system and place names. In most cases it was possible to find corresponding data on modern topographic 1: 25 000 maps.

Analysing the three maps of interest the author was able to identify several features which obviously represent early medieval linear earthworks. Most of them were plotted as a thick brown black-dotted line or a black loop line, usually complete with their name, namely, *Alte Wall*, or just *Wall*.

Although a part of the early medieval linear earthworks charted by S. Suchodolski no longer exist, his maps are an invaluable reference on the topography of the border area between Mazowsze and Prussia. As such, they may be recommended as a valuable reference to other researchers studying the history of the region.

(translated by Anna Kinecka)

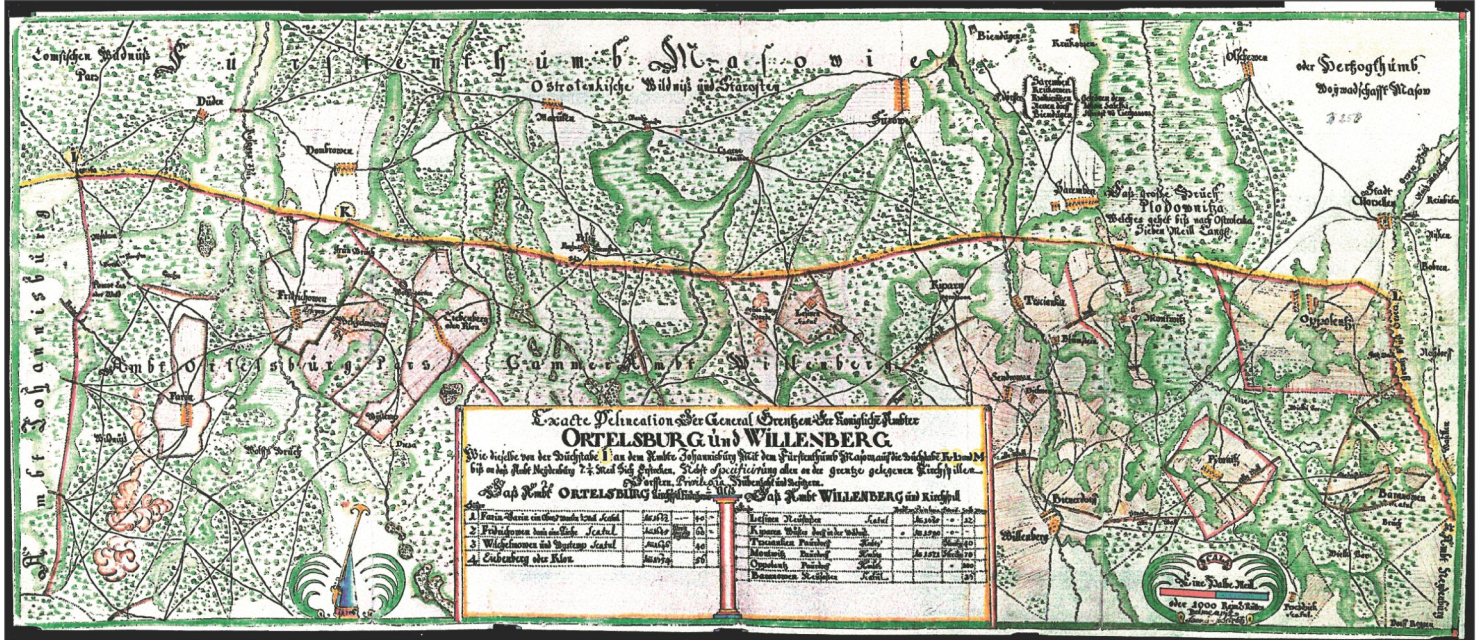

Fig. 1. Mapa granicy mazowiecko-pruskiej S. Suchodolskiego na odcinku starostw szczycieńskiego i wielbarskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

Fig. 2. Stary Wał koło Janowa nad Orzycem na mapie S. Suchodolskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

PLANSZA 14

Fig. 3. Fragment *Watu Granicznego* wzdłuż granicy z 1343 r. na mapie S. Suchodolskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

Fig. 4. Wały koło wsi Płońnica i Wielki Łęck na mapie S. Suchodolskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

Fig. 5. Wał koło Gąsiorowa przy granicy z Warmią na mapie S. Suchodolskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

Fig. 6. Stary Wał koło Gimnek przy granicy z Warmią na mapie S. Suchodolskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

PLANSZA 16

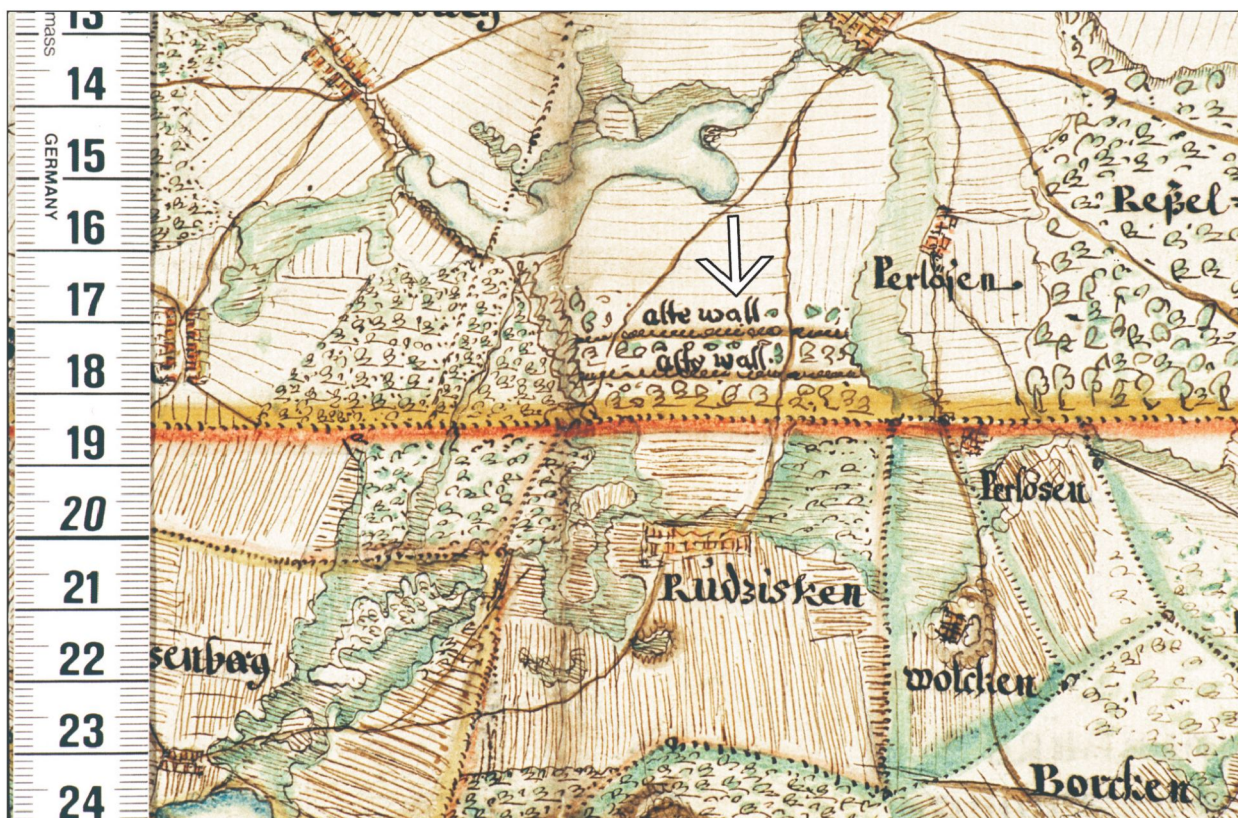

Fig. 7. Podwójny *Stary Wał* koło Rudzisk przy granicy Warmii na szlaku do Biskupca na mapie S. Suchodolskiego (GSPK Berlin-Dahlem)

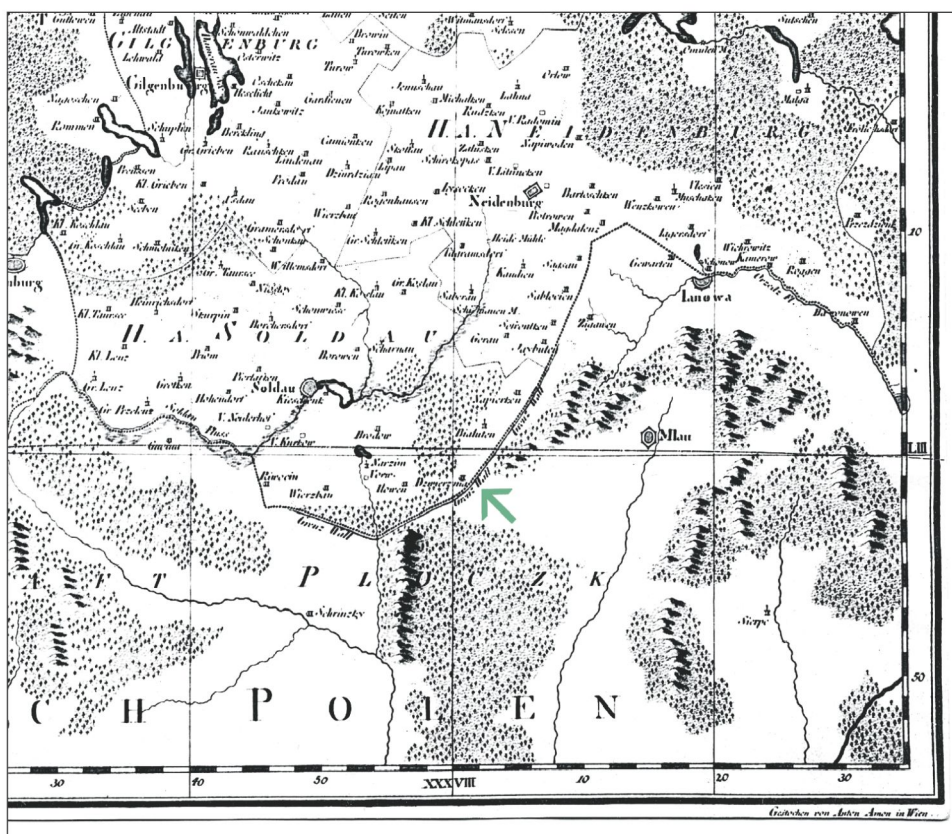

Fig. 8. *Wał Graniczny* na mapie Jana Władysława Suchodolskiego *Ostpreussen* z 1800 r. (fot. M. Dąbski)